

Piotr Fast

O "podmiotowym" typie fabuły radzieckiej powieści produkcyjnej lat trzydziestych

---

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 4, 94-106

1980

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

○ „podmiotowym“ typie fabuły radzieckiej powieści produkcyjnej lat trzydziestych

---

Piotr Fast

Jednym z podstawowych elementów retoryki dzieła literackiego rozumianej jako oznaczający element ideologii¹ jest plan historii, na który w zasadzie składają się porządek powieściowych wydarzeń i konstruowany przezeń model aktancjalny (system postaci działających). Uwarunkowanie tego drugiego elementu przez pierwszy czyni go funkcjonalnie wtórnym względem przebiegu fabularnego, choć nie ujmuje mu samodzielności w konstytuowaniu sensów ideowych (światopoglądowych, ideologicznych) utworu. Jednakże główna funkcja w budowaniu systemu aksjologicznego tekstu spoczywa na syntagmatycznym porządku świata powieści. Dlatego też ten właśnie element dzieła stanie się tu przedmiotem analizy.

W niniejszym szkicu opiszemy jeden z dwóch charakterystycznych dla radzieckiej powieści produkcyjnej lat trzydziestych typów fabularnych², tj. ten, który nazwaliśmy podmiotowym, ze względu na umieszczenie w jego centrum postaci pełniącej główną rolę w całym wątku (linii fabularnej), w odróżnieniu od linii nazwanej przez nas przedmiotową, gdzie sprężyną powodującą następstwo wydarzeń jest dążenie do osiągnięcia celu produkcyjnego.

W modelu, który poddamy tu analizie na przykładzie powieści *Człowiek idzie w górę* (1936) Pawła Nilina (ze wskazaniem na paralele, jakie zachodzą między nią a *Gorącym cechem* (1939) Borysa Polewoja i *Statkiem „Derbent”* (1938) Jurija Krymowa), wydarzenia skoncentrowane są wokół jednego bohatera przeżywającego zauważalną ewolucję światopoglądową. Zastrzec się tu trzeba, że przez historię będziemy rozumieli — za Claudem Bremondem i innymi semiologami francuskimi — przyczynowo-skutkowe następstwo wydarzeń związanych czy to wiodącą po-

¹ Zob. U. Eco: *Pejzaż semiotyczny*, Warszawa 1972, s. 139--148 (rozdz.: *Retoryka a ideologia*).

² Typy te wyróżniłem i opisałem, wskazując na ogólnoestetyczne ich uwarunkowania w artykule *Rzeczywistość przedstawiona w radzieckiej powieści produkcyjnej lat 30-tych wobec sformułowanej estetyki realizmu socjalistycznego* złożonym do druku w tomie *Zagadnienia prądów literackich w literaturze rosyjskiej*.

stacją, czy też wspólnotą celów wielu postaci³. W związku z tym do analizy będziemy zmuszeni „wypreparować” niejako badane następstwa wydarzeń spośród tych, które nie mają bezpośredniego wpływu na perypetie wiodących w poszczególnych liniach fabularnych postaci. Zabicie ten pozwoli opisać wątek modelowy o wiele bardziej jednoznacznie i konsekwentnie niż w wypadku próby całościowej analizy wydarzeń powieściowych. Drugim argumentem przemawiającym za „wyjęciem” tych wątków z całości wydarzeń opisanych w utworach jest fakt, iż są one dla badanych powieści (i w ogóle dla gatunku) modelowe i właśnie dzięki nim istnieje możliwość zestawienia konkretnych utworów i badanie ich jako na swój sposób jednorodnych. Warunek ten określa zresztą także cel naszego szkicu: postaramy się mianowicie — wychodząc od analizy jednostkowej — zbudować coś w rodzaju inwariantnego dla całej klasy powieści modelu fabularnego.

Utwory wybraliśmy do analizy w ten sposób, aby badany wątek pełnił w każdym z nich inną funkcję z punktu widzenia całościowej zawartości tekstu. Tak więc, w powieści Nilina historia Bałuna jest historią drugoplanową, podporządkowaną funkcjonalnie przedmiotowemu przebiegowi wydarzeń, których celem jest osiągnięcie dużej wydajności wydobycia w kopalni węgla kamiennego (dokładniej mówiąc tak jest w pierwszej części powieści, w drugiej zaś wątek ten wysuwa się na pierwszy plan). W przypadku Statku „Derbent” interesujący nas wątek Mustafy Husejna jest zupełnie drugorzędny, podporządkowany podwójnie: po pierwsze, celowi przedmiotowemu, który realizuje Basow, po drugie zaś, wątkowi podmiotowemu Basowa, względem którego odgrywa on rolę miernika wartości⁴. W trzecim przykładzie (*Gorący cech* B. Polewoja) wątek Żenki Sizowa wypełnia w całości historię utworu, stanowi jej całkowity i wyłączny materiał — wszystko co się w powieści pojawia służy charakterystyce lub ewolucji tej postaci.

Tak różne miejsce każdej z badanych linii fabularnych w całości materiału utworu pozwolą na wyraźniejsze zaobserwowanie prawidłowości budowy poszczególnych historii oraz ich funkcji w konstruowaniu sensu ideologicznego powieści.

Najbardziej szczegółowo rozpatrzemy tu wątek Bałuna z powieści Pawła Nilina *Człowiek idzie w górę*, gdyż reprezentuje on z punktu wi-

³ Zob. sformułowania Bremonda dotyczące nieodzowności dla *récit* jedności akcji czy też uwagi o pomocniku, którego działanie nie jest umotywowane bodźcami związanymi z „biorcą” — Bremond uważa wtedy, że polepszenie czy pogorszenie jest sorawą przypadku i mamy do czynienia z przecięciem się dwóch historii (K. Briemont: *Logika powiestwowatielnych wozmożnostiej*, [w:] *Siemiotika i iskusstwomietrija*, pod red. J. Łotmana, Moskwa 1972, s. 112 i 118 — system Bremonda, który stanowi tu podstawowe narzędzie opisu wyłożony jest także w dostępnym w Polsce jego referacie *Kombinacje syntaktyczne pomiędzy funkcjami i sekwencjami narracyjnymi*, „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4).

⁴ Tę funkcję Husejna starałem się wykazać w artykule *Statek „Derbent” Jurija Krymowa. Funkcje światopoglądowe rzeczywistości przedstawionej*, [w:] *Literatura rosyjska wobec idei rewolucyjnych*, Katowice 1979.

dzienia miejsca w całości materiału fabularnego utworu przypadek pośredni, jednakowo bliski obu pozostałym.

Rozpoczyna się on jakby niezależnie od wiodącego dla utworu wątku Chabarowa, podczas zarysowywania sytuacji początkowej wątku głównego bohatera, po jego przyjeździe na miejsce akcji. Jest on równoległy do innych, które dokumentują niski poziom życia i pracy górników kopalni nr 5. Sytuacja początkowa całej nadrzędnej względem wątku Bałuna historii, której wiodącym bohaterem jest Chabarow, zawiera w sobie między innymi sytuację początkową tego wątku. Prehistoria Bałuna jest tu co prawda podana bardzo schematycznie i tylko w wypowiedzi postaci działających:

„Я говорю, родитель мой, дай ему бог все права, был босяк и сволочь. И я через это обязан страдать всю свою жизнь и еще через баб [...]”⁵

Wskazana samocharakterystyka Bałuna formułuje jego mistyczne wręcz przekonanie o nieodwracalności kolei własnych losów i jakby skazaniu na życie, które prowadzi przez czynniki niezależne od niego. Bierność bohatera, pogodzenie się z losem potwierdza Wania Kurski:

„Они его в милицию за ноги тянут, а он сидит и молчит. Ну просто, как душевнобольной.

— Он душевнобольной и есть, — с достоинством вставляет Ваня Курский. — Он разочарованный человек.” (8, 16)

Takie subiektywnie określone „warunkowanie losu Bałuna jego przekonaniem o nieuchronności zachodzących zjawisk stwarza automatycznie oczekiwanie (możliwość) zmiany, rodzi wirtualność wyjścia z impasu. Bałun sam zresztą odczuwa taką potrzebę:

„— Пойду я. Пойду. Вторые сутки гуляю. Денег нету. Не пьяный и не трезвый, будто воду пью. А сердце болит. Лучше в шахту полезу [...]” (8, 15)

Nieokreślona potrzeba zmiany, której cel nie uświadamiany jest zresztą przez bohatera, nie zostaje zrealizowana: ponieważ jest pijany, nie zostaje wpuszczony do kopalni. Próba realizacji wirtualności nie udaje się. Rodzi to chęć odwetu i pogłębia stres bohatera, doprowadzając do dalszej degradacji jego losu. Po awanturze zatrzymuje go milicja i noc przesiaduje Bałun w areszcie. W dalszym ciągu, poza nieokreśloną potrzebą zmiany, nie widzi on ewentualnego celu, ku któremu mógłby dążyć, ani drogi prowadzącej do niego.

Cel ów określony jest w wypowiedziach postaci charakteryzujących Bałuna jako najlepszego (potencjalnie) górnika w całym rejonie. Możliwości fizyczne bohatera, nie wykorzystane jednak do realizacji pożytecz-

⁵ P. Nilin: *Czelowiek idiot w goru*, „Nowyj mir” 1936, nr 8, s. 14. Dalej będę cytować według wskazanej pierwszej publikacji powieści, podając w tekście najpierw numer miesięcznika, potem stronicę,

nego celu, przepadają, nie dając ani jemu, ani społeczeństwu żadnych korzyści:

„Балун переливал вино из стопок в пивную кружку. — Обидно глядеть на такого человека, — сказал Козодеев, посмотрев на Балуну. — Ему природа, можно сказать, ничего не пожалела. Богатырь. А он видишь, чем занимается. Разве это дело?” (9, 164)

Zarysowana tak sytuacja początkowa linii fabularnej Bałuna określa wyraźnie jako cel jego ewolucji (przez niego nie uświadomiony) dobrą pracę, zaś jako przeszkodę w jego realizacji pijaństwo, które bohater uważa za narzucony mu przez siły od niego niezależne los. Paradoksalnie mówiąc, cel jest tu identyczny ze środkiem: Bałun powinien zmienić swoje życie przez pokonanie siebie, a więc zmianę stosunku do życia.

Dopiero po zarysowaniu opisanej tu sytuacji początkowej Bałun wchodzi w krąg akcji Chabarowa i od tego momentu wydarzenia łączą się częściowo z wątkiem głównym, nie tracąc jednak swej autonomiczności i określając drugi aspekt preferencji tekstu oraz służąc charakterystyce głównego bohatera pozytywnego. Wątek główny nastawiony jest na zaprezentowanie ideału bohatera pozytywnego oraz wskazanie przedmiotowych celów życia społecznego, wątek zaś Bałuna ma za zadanie wskazanie ideałów w rozwoju osobowości oraz drogi do ich osiągnięcia. Wątki te, bardzo ściśle jednak połączone, opisują równoległe obydwa nieodłączne od siebie aspekty życia. W naszym szkicu nie poddamy jednak analizie wątku głównego, gdyż reprezentuje on, jak sądzimy, typ synkretyczny — podmiotowo-przedmiotowy i nie jest przykładem modelowym. Ograniczymy się jedynie do tych jego elementów, które mają znaczenie funkcjonalne względem wątku Bałuna.

Chabarow poznaje Bałuna, gdy ten nie może już dostać pracy w kopalni, co spowodowane jest przyczynami opisanymi w sytuacji początkowej:

„И Хабарову стало жалко этого великана, такого скромного, сильного и такого по-детски беззащитного.” (9, 173)

Przytoczony cytat określa jednoznacznie rolę Chabarowa jako sojusznika Bałuna. Stan początkowy jest w badanym wątku wzorcowy: istnieje sytuacja projektująca możliwość (czy potrzebę) zmiany. Zmiana ta nie może być osiągnięta, jako że istnieje przeszkoda — alkoholizm, którą trzeba pokonać. W tym momencie pojawia się nowy aktant-pomocnik (Chabarow), proponujący bohaterowi (odbiorcy działań) — na drodze negocjacji — pomoc. Jednakże pomoc ta nie jest darem — pomocnik wymaga od bohatera zapłaty za nią⁶:

„— А если вот я сейчас позволю Захарову, попрошу пустить тебя в шахту, думаешь ли ты все-таки сдержаться, не пить?”

⁶ Bremond ten typ pomocy wskazuje jako drugi z trzech możliwych — pomoc w zamian za równoczesną usługę (op. cit., s. 118).

— Думаю, — сказал Балун очень тихо и опять зашевелился на лавке. И опять лавка заплакала под ним. Хабаров снял телефонную трубку. Захаров покуражился, сколько надо, и согласился: пусть идет." (9, 174)

Negocjacje i zawarcie umowy rozpoczynają amelioracyjną część losów Bałuna. Różnią się one jednak od wzorcowych sekwencji opisanych przez Bremonda, gdzie pomocnik wymaga za usługę zapłaty na swoją korzyść. W naszym przypadku pomoc osiągnięta bez ofiary ze strony sojusznika i zapłata („nie pić”) walentna jest nie z prywatnej pozycji Chabarowa, a właśnie z pozycji biorcy — Bałuna. Bohater płaci więc za usługę czynem poprawiającym dodatkowo jego sytuację. Zyskuje więc podwójnie. Taki układ stosunków między donatorem a biorcą nosi jednoznaczne i głębokie sensy ideologiczne, charakteryzując Chabarowa (należy pamiętać że jest on sekretarzem organizacji partyjnej) i cele jego działalności. Jawi się on tu jako człowiek, którego działania skierowane są nie na poprawę własnego losu, lecz losu innych — jako człowiek, który kieruje się nie korzyścią osobistą, lecz dobrem innych. Cel Chabarowa jest względem celu Bałuna zewnętrzny, włączający ten drugi i podporządkowujący go. Los Bałuna staje się jednym z elementów, którego poprawa przybliży osiągnięcie celu całościowego. Z punktu widzenia Chabarowa jest on z a d a n i e m, zrealizowanie którego przybliży go do celu. Taka ponadindywidualna bezinteresowność bohatera nobilituje i tę postać, i ideologię, którą ona uosabia — wskazuje wartościowy, preferowany punkt systemu aksjologicznego.

Innymi słowy, można tu wręcz mówić — z perspektywy całego utworu — o wspólnocie celów obydwu bohaterów grających względem siebie wymiennie role dawców i biorców. Rola dawcy będzie jednak dla Bałuna wtórna — pojawi się wtedy, gdy przybliżać się będzie realizacja jego celu.

Przyjęcie pomocy przez Bałuna nakłada na niego obowiązek odpłaty — jest elementem procesu realizacji celu. Następuje polepszenie jego losu — staje się on najlepszym górnikiem i nawet uczy początkujących. Poprawiają się jego warunki materialne, sam zaczyna się uczyć. W jego charakterze pojawiają się wręcz nowe cechy (elementy zainteresowania własną pracą, dumy):

„Объясняя ученикам, что такое кливаш, Балун увлекался. Он начинал говорить с непривычной для него быстротой.” (9, 185)

„Работая раньше, он просто рубал уголь, не задумываясь, не подозревая даже, что располагает таким богатым запасом знаний. Теперь же, когда ему поручили учить других, он сам с удивлением узнал, что он очень знающий человек. Он уважать себя начал.” (10, 53)

Rośnie również szacunek i uznanie dla Bałuna w kręgu górników:

„В учебных забоях всегда после работы собираются минут на десять не только новички, но и старые забойщики. Интересно посмотреть, как Балун учит.” (10, 53)

„Уважают Хабаров Балуну. И другие стали уважать [...] Балуну теперь уважают.” (10, 56)

Przyjęcie warunków postawionych przez Chabarowa [„Балун действительно, давно уже не был в пивной.” (10, 44)] doprowadza, jak widać, do wyraźnej poprawy losu bohatera. Jednakże zmiana jego trybu życia stanowi pewne zagrożenie dla Wani Kurskiego, który był wcześniej postacią Bałunowi bliską:

„[...] Ваня Курский выступал за него, как воспитатель, как нянька, как присяжный поверенный.” (9, 84)

Rola ta została zagrożona w związku ze zmianą losu Bałuna. Wania traci przyjaciela. Ten stan zagrożenia sygnalizowany jest przez tekst:

„Никто не хочет связываться с Балуну. Но все обижаются на него. Подумаешь, какой нежный! И больше всех обижается Ваня Курский. Он просто не узнает своего друга.” (10, 45)

„— А товарищок-то где твой, Балун?

— Образование получает, — упрямо ответил Ваня. — Студент.” (10, 44)

„Дружба их всегда покоилась не на производственных интересах, а на чем-то другом. Они вместе пили, вместе озоровали, вместе жили душа в душу. И вот только в последнее время произошел неожиданный разрыв этой дружбы. Балун перестал пить, перестал озоровать, перестал дружить с Ваней Курским.” (10, 45)

Wskazane zagrożenie powoduje działanie Kurskiego mające na celu przywrócenie dawnego stanu ich stosunków — namawia on Bałuna do picia:

„Балуна соблазняют пивной.” (10, 56)⁷

Działania Wani Kurskiego stanowiące zagrożenie dla Bałuna są z punktu widzenia tego pierwszego bohatera negocjacjami mającymi charakter kuszenia⁸, namawiają do odnowienia poprzednich układów. Odmowa Bałuna rodzi niebezpieczeństwo zemsty.

Wątek Kurskiego i jego działań względem Bałuna jest prowadzony równocześnie z opisem osiągnięcia przez tego ostatniego kolejnych szczebli poprawy sytuacji.

W tym momencie mamy już wyraźnie zarysowany szkic systemu wartości preferowanych przez powieść — przynajmniej w jego aspekcie zewnętrznym (ponadpsychologicznym). Wyraźnie wskazany jest przedział negatywny skali: postawy charakterystyczne dla ludzi pokroju Wani Kurskiego i dla Bałuna w początkowym etapie jego drogi. Sytuacja początkowa i działania Wani wskazują pijaństwo i czysto materialnie uwarunkowany stosunek do pracy (stanowiące przykładowe elementy zacofanej świadomości) jako wartości negatywne. Sygnałem tych wartości

⁷ Zob. też 10, 45; 10, 56.

⁸ Zob. K. Briemon: *op. cit.*, s. 120.

jest odwrót ku innym wartościom, zachodzący w świadomości i zachowaniach Bałuna. Sam fakt odchodzenia postaci od pewnych postaw jest sygnałem ich negatywności. Automatycznie — przyjmowanie sądów i postaw innych określa je jako pozytywne. Pozytywność ta, poza tym, sygnalizowana jest przez uznanie ich za obowiązującą normę społeczną oraz przez popieranie ich przez autorytety (przedstawicieli władzy).

Osiągnięcie nowego, uznanego za pozytywny, statusu bohatera nakłada na niego obowiązek utrzymania go. Jest jakby znów umową określającą, że tylko utrzymanie stanu zachowań pozwoli na utrzymanie stanu posiadania (uprzywilejowania w społeczności):

„Это уважение по многому обязывает, заставляет „держаться в рамках”, как написано в пивной [...] А не удержавшись, он опять покатится вниз. Все пропало тогда. Был учителем и стал боссяком. Нет, надо держаться Балуну.” (10, 56)

Takie uwarunkowania — przy tym zdecydowanie przypominane przez tekst — rodzą same przez się oczekiwanie zmiany, zagrożenie. Narasta ono jeszcze z kolejnymi sukcesami bohatera, na przykład przyjęciem przez niego kierownictwa akcji komsomolców:

„Он был простым инструктором до этого, учил молодых шахтеров. А здесь он стал во главе движения. Он теперь не только учил, но и волновался за успех этого дела [...] Круг деятельности его расширился [...] Он предложил здесь новую систему крепления, которая по сути дела, решила успех «Митродора.»” (10, 70)
«Митродора.»” (10, 70)

Przytoczony cytat poza nasileniem oczekiwania zmiany (lub końca historii) wskazuje na pozytywne wartości systemu aksjologicznego: aktywność w pracy, traktowanie pracy jako twórczości.

Jednakże Bałun nie jest jeszcze całkowicie usatysfakcjonowany swoim życiem:

„Кузьмовна спрашивает:

— Вам, наверно, и невесту при таком виде трудно подобрать?

— Трудно, — сказал Балун. И попустянул.” (10, 78)

Miłość do Soni męczy go i odbiera spokój. Warunkiem, który stawia Osipowa jest posiadanie mieszkania. Tu znów Chabarow pomaga Bałunowi:

„Я с Захаровым говорил, комнату тебе дадут. Ты ей скажи [...]” (10, 78)

Amelioracyjne następstwo wydarzeń zostaje w końcu, zgodnie z wytworzonym oczekiwaniem, rozbite nowym skandalem, który wywołał Bałun w żeńskim baraku. Przyczyną tego wydarzenia stała się Sonia Osipowa:

„Говорит: я тебя знать не знаю, кто ты есть такой алкоголик. Ну, он и загорист. Начал уже стаканами хлестать, как обыкновенно.” (10, 84)

Wydarzenie to stanowi zerwanie umowy zawartej z Chabarowem i doprowadza do ukarania, utraty zaufania:

„— А что мне его спрашивать? — громко отвечает Хабаров и не смотрит на Балуну. — У меня с хулиганами никаких разговоров не может быть.” (10, 84)

Kara ta ma nieco inny wymiar niż w modelu Bremonda, gdzie zawiedziony wierzyciel mści się i ma na celu zlikwidowanie dłużnika, który nie dotrzymał warunków umowy. Tutaj zaś działania Chabarowa mają na celu wywołanie skruchy Bałuna i nasilenie jego dążenia ku stawianym celom. Starania Chabarowa zostają uwieńczone sukcesem. Bałun rozumie swój błąd i żałuje popełnionego czynu, chcąc zaś okupić winę, przystępuje z jeszcze większym zapalem do pracy. Wybaczenie przez Chabarowa wybryku Bałuna ma jeszcze jedną zasygnalizowaną podstawę:

„— А мастер какой, — восторженно сказал Хабаров. — За это ему многое можно простить.” (9, 85)

która znowu wskazuje pracę jako wartość preferowaną przez utwór.

Cały opisany tu etap ewolucji Bałuna wyłożony jest wraz z określeniem sensów wydarzeń *explicite* w tekście narracyjnym, zamykającym i podsumowującym tę część jego losów oraz otwierającym dalsze perypetie:

„Балуну конечно нетрудно заработать себе на хорошую одежду, на хорошую обувь. И он зарабатывает. Очень много иногда зарабатывает Балун. Но не проходит и двух недель после получения, как все прошло. Какая-то страшная сила тянет его в пропасть, на самое дно.

В последнее время он как будто освободился от действия этой страшной силы. Несколько месяцев он не пил, хорошо работал, мечтал. Да, мечтал [...] Раньше ему казалось, что вся обстановка его жизни, весь порядок ее, вернее, беспорядок, даны раз на всегда и неизблемы [...]

Но вот произошли серьезные перемены. Из тумана, из сизой дымки какой-то, вышел Хабаров. Балуну так и кажется до сих пор, что Хабаров вышел из тумана [...]

И с этого все началось.

Балуну назначили учителем. И самого стали учить. Ему привили новую черту характера, которая сродни честолюбию [...] Он пожелал удивить людей [...] Он обнаружил в себе талант, большой, радостный [...]

[...] Он стал думать над улучшением работы, над улучшением условий труда. Незыблемая обстановка его жизни оказалась не такой уж незыблемой. Балун почувствовал, что он сам способен влиять на изменение обстановки.

В его жизни это первая осень, когда он мог бы быть совершенно спокоен.” (11, 163—164)

Takie eksplicytne sformułowanie drogi bohatera i sensu zachodzących w jego losie zmian uwydatnia wychowawczy charakter oddziaływania literackiego założony dla utworu i określa jego wirtualnego odbiorcę jako człowieka o ograniczonych możliwościach przeprowadzania abstrakcyjnych operacji intelektualnych prowadzących do samodzielnej interpretacji wydarzeń powieści.

Równocześnie tekst projektuje kolejny cel, ku któremu zdąża bohater — osiągnięcie szczęścia w życiu osobistym. Problem ten zostaje bardzo szybko rozwiązany dzięki odwzajemnionej skłonności Soni do Bałuna. Harmonijne życie bohatera doprowadza do następnych jego sukcesów produkcyjnych — Bałun pobija rekord wydobywania. Praca jego przy tym otrzymuje w komentarzu odnarratorskim głęboki sens humanistyczny:

„Bałun kruszył czarną ścianę z węgla i, казалось, яростно топтал мягкую влажную землю, по которой быть может, бродили мамонты и ползали на карачках предки Балуна и мои предки и ваши предки. Bałun углублялся в прошлое человечества.” (II, 167)

W zarysowanej sytuacji otrzymujemy następujące uwarunkowania. Dobra praca pojęta jako twórczość i dająca satysfakcję niemożliwa jest bez harmonijnego (nie tylko produkcyjnego) rozwoju jednostki, ten zaś nie da się osiągnąć bez doskonalenia wewnętrznego człowieka (wzrostu świadomości). Osiągnięcie sukcesów i satysfakcji zawodowej z kolei warunkuje szczęście pojęte już ogólniej nie tylko jako osiągnięcie miłości, lecz jako pełnia radości życia. Dotarcie do takiego celu, celu indywidualnego w ewolucji człowieka rodzi w myśl tez utworu wirtualność na innej płaszczyźnie — na płaszczyźnie społecznej:

„Bałun сделал четыре нормы. Это, конечно, очень много. Это больше, чем дает Бугорков. Но сказать, что этим рекордом шахта «5» обогнала шахту «7», нельзя. Надо помнить, что на шахте „7” большинство забойщиков, дает как правило, не меньше двух норм. Бугорков ведет там за собой значительную часть забойщиков которые, в общем, работают не хуже его.

А тут только один Bałun.” (II, 169)

Teraz obserwujemy już sprzężenie bodźców i skutków indywidualnych ze społecznymi. Rozwój warunków zewnętrznych stymuluje aktywność jednostki, ta zaś z kolei podnosi poziom życia społecznego — wydajność pracy i wzajemne pobudzanie do kolejnych rekordów.

W tym miejscu znów pojawia się wątek Kurskiego starającego się odzyskać przyjaźń Bałuna. Wania chce ostrzec przed niebezpieczeństwem, które — jego zdaniem — tkwi w wysięgu rekordów:

„Ваня Курский сам мог бы стать таким героем. Дело, в общем, не хитрое. Но Ваня все-таки умнее Bałuna. Он знает, чем это кончится. Музыка отгремит. Нормы повысят, понизят расценки. И работать будет тяжело и зарабатывать будет очень трудно.

Ваня Курский решил все-таки удержать Bałuna, рассказать ему, в чем сейчас дело. Хотя Ваня Курский прекрасно понимает, что удержать Bałuna теперь на легко. Он работал так же, как озоровал, — неудержимо и самозабвенно. Попробуй его удержи!” (II, 185)

Bałun przyjmuje rozmowę z Wanią jako atak na wartości uznane przez społeczność i przyjęte już przez niego oraz odpowiada kontratakiem

— przemówieniem na zebraniu, które prowadzi do zbyt daleko idących konsekwencji. Bałun potem sam żałuje, że skrzywdził Wanę:

„Все собрание обрушилось на него [Kurskiego — P.F.]. Было принято постановление исключить его, как подкулачника, из профсоюза и просить администрацию убрать его из шахты и выселить из барака.

Bałun nie oczekiwał takiego efektu. On pogruchtał. On chciał powiedzieć coś-ścisłby w obronę swego przyjaciela. Ale on nie mógł znaleźć słów. On milczał. I smutny on wyszedł z zebrania.” (11, 186)

Dzięki Chabarowowi (znów rola pomocnika) dochodzi jednak do pojednania przyjaciół i przekonania Wani o słuszności też i zachowań Bałuna. Obserwujemy tu zjawisko uproszczenia skali aksjologicznej. Jedy-nyimi bohaterami negatywnymi, występującymi w utworze byli Kur-ski i Bałun. Ewolucja jednego z nich starannie w tekście odtworzona zaprojektowała pozytywny przedział skali wartości, zaś przyjęcie przez drugiego wskazanych wzorców i przejście na pozycje pozytywne nadaje wartościom negatywnym znamię przeszłości. Od tego momentu nie ma już zła upersonifikowanego. Istnieje ono tylko jako wartość abstrakcyj-na, jako możliwość, wirtualność, podczas gdy wartości pozytywne uoso-bione są w postaciach działających w świecie powieści.

Jeszcze kilkakrotnie w mowie narratora i postaci wskazywane są kryteria oceny wartości ludzi i sposobu ich nagradzania:

„И вот я говорю вам, что вы можете и будете жить еще в лучших квартирах, чем Харитон Егорович. Если будете работать не хуже его [...] А закон у нас такой: все должны красиво жить, кто красиво работает. И мы обязаны красиво жить.” (11, 192)

Tylko raz pojawia się jeszcze w utworze recydywa skłonności Bałuna do alkoholu spowodowana jego rozczarowaniem życiem rodzinnym i ro-dzącym się uczuciem do Wiery (zob. 11, 203). Bohater zwycięża jednak tę słabość. Końcowym akcentem wątku Bałuna i całej powieści jest ranek 1 Maja, kiedy to najlepszy górnik ma zapalić gwiazdę na szybie kopalni. Bałun jest przekonany, że on właśnie będzie tym wy-branym. Jednakże Bugorkow — narzeczony Wiery, który przyjechał na urlop — w czasie nocnej zmiany pobija wszystkie rekordy i dostępuje tego zaszczytu. Bałun jest poruszony i Chabarow zabiera go do siebie, proponując alkohol. Rankiem odbywa się rozmowa Chabarowa z Bału-nem określająca ostateczny kres ewolucji bohatera — jego zwycięstwo nad sobą:

„Перед утром из простого любопытства Хабаров спросил Балюна.

— А если б я тебя не позвал к себе, ты бы напился?

— Не знаю, — сказал Балун. — Скорее всего не напился бы. Раз я дал себе такое слово...

— А ты давал себе такое слово?

— Да, первый раз сказал себе: не буду. И не буду раз такое дело.

На этот раз Хабаяов ошибся в Балуне. Он не поверил в его твердость И напрасно не поверил.” (11, 210)

Powieść kończy się obrazem triumfalnego pochodu pierwszomajowego, w którym Bahun pojednany z tłumem idzie na czele kolumny, niosąc sztandar.

Bezczelowe byłoby w tym miejscu podsumowywanie sensów ideowych przypisywanych poszczególnym elementom przebiegu wydarzeń — zwracaliśmy zresztą na nie uwagę w czasie opisu wątku. Warto jednak pokusić się o uschematyzowanie tej linii fabularnej i określenie ról, które grają w niej poszczególne postaci.

Wątek rozpoczyna się więc sytuacją początkową, określającą negatywny przedział wpisanej w utwór skali wartości. Od tego negatywnego ekstremum rozpoczyna się droga ewolucji bohatera możliwa z jednej strony dzięki jego wewnętrznej potrzebie (niesprecyzowanej), z drugiej zaś dzięki bodźcowi zewnętrznemu: pomocy drugiego bohatera. Nie bez znaczenia jest tu, iż pomocnikiem tym jest sekretarz organizacji partyjnej, a więc komunista, który działa niezależnie od swojego prywatnego interesu. Dzięki tej pomocy następuje polepszenie losu bohatera. Etapy tego polepszenia, tj. osiągane cele cząstkowe uświadamiane są przez postać, jednakże cel główny — uzyskanie nowej jakości jego psychiki i świadomości są dla niego celami zewnętrznymi. Stanowią one cel na innej płaszczyźnie — na płaszczyźnie działań innego bohatera: komunisty.

Przeszkodą na drodze ku celowi naczelnemu — generalnie rzecz biorąc — jest niski poziom świadomości bohatera dokumentowany jego pijaństwem, który uniemożliwia także osiąganie celów cząstkowych, tj. szczęścia osobistego i odpowiedniego stosunku do pracy. Kilkakrotna pomoc Chabarowa doprowadza jednak do ostatecznej ewolucji bohatera. Co więcej, postać reprezentująca negatywny przedział skali wartości — Wania Kurski też w efekcie przechodzi na pozycje pozytywne (proces ten nie jest w tekście opisany), co czyni ze zła tylko możliwość, a nie realność.

Tak więc, w opisaney linii fabularnej mamy zarysowane dwa przeciwległe punkty skali wartości i drogę, jaką trzeba przejść, aby punkt pozytywny osiągnąć. Bodźcem tych zmian stają się wewnętrzna możliwość zmiany (potrzeba), pomoc komunisty i osiągnięcie powodzenia osobistego, które zresztą potem dialektycznie współoddziałuje z powodzeniem zawodowym. Ostatecznym celem ewolucji jest całkowita przebudowa osobowości bohatera, której charakterystyka daje określenie wartości przez tekst preferowanych.

Absolutnie analogicznie wygląda sytuacja w obydwu pozostałych powieściach. Tak Sizow jak i Husejn znajdowali się w dolnym przedziale ocen utworu — pili i źle pracowali. Dzięki wewnętrznej potrzebie i umiejętnemu wpływowi komunisty (zaufaniu) — Basowa czy Łuzgina — za-

częli powoli przestawać pić i odnosić sukcesy produkcyjne. Obydwaj podlegali także wpływowi kobiety, stosunek do której działał na nich stymulująco i stanowił warunek nasilenia aktywności w pracy. Osiągnięcie więc szczęścia osobistego warunkuje tu zmianę stosunku do pracy (tak jest z Husejnem) lub dialektycznie uzależnia jedno od drugiego (jak w wypadku Sizowa). Ostatecznie obaj osiągają jedność myśli i czynów z kolektywem i identyfikują się z nim. Ten kolektywizm — dialektyczne uzależnienie losów jednostki od kolektywu i rozwoju społeczności od losów jednostki, uwarunkowany osiągnięciem odpowiedniego stosunku do pracy i aktywnej jego realizacji, wydaje się naczelną wartością ideową stawianą przez opisywany typ fabularny. Ważne jest także, iż odpowiedni stosunek do pracy, który stanowi o losie wszystkich trzech bohaterów warunkiem harmonijnego rozwoju osobowości, okazuje się bezpośrednim stopniem na drodze ku osiągnięciu stanu owego utożsamienia się z kolektywem.

Należy jeszcze zauważyć, że we wszystkich rozpatrywanych tu utworach mamy do czynienia z jednym typem następstwa wydarzeń — typem amelioracyjnym, mającym — generalnie rzecz biorąc — budowę analogiczną do sekwencji elementarnej opisanej przez C. Bremonda. Zawsze będzie to przebieg od możliwości czy potrzeby polepszenia, poprzez proces jej realizacji, aż do osiągnięcia celu. Przy tym elementy degradacyjne, wkomponowane enklawowo w ciąg wydarzeń, pojawiają się stosunkowo rzadko i nie prowadzą do zbyt daleko idącej degradacji postaci; grają one rolę węzłowych punktów linii fabularnej, po których następuje wyraźnie polepszenie losów bohaterów. Początkowy element określający najbardziej negatywny status postaci zawiera się przy tym w sytuacji początkowej, co umieszcza punkt zwrotny fabuły w pierwszej fazie wydarzeń powieściowych. Osiągnięcie postawionego celu, tj. kres ewolucji bohatera ma tu decydujące znaczenie w określeniu cech dodatnich powieściowej skali wartości, która stanowi model aksjologii totalnej. Wszystkie wydarzenia opisane w utworach oceniane są z punktu widzenia finału wydarzeń. Te elementy świata przedstawionego, które przybliżyły postać ku stanowi finałowemu uzyskują walor pozytywności, te zaś, które ją od niego oddalały klasyfikowane są jako negatywne.

Obserwujemy więc absolutną homologiczność strukturalną i semantyczno-ideową opisywanych wątków. Mają one identyczną morfologię oraz zawierają te same konotacje ideologiczne.

Można więc stwierdzić, iż opisany przez nas typ przebiegu fabularnego — nazwany tu podmiotowym — charakterystyczny dla radzieckiej powieści produkcyjnej lat trzydziestych jest jednym z modelowych dla tego gatunku następstw wydarzeń, który określa jednocześnie jego sens ideologiczny jako identyczny z ideologią prądu literackiego, do którego gatunek należy i który konstytuuje.

Петр Фаст

**О „СУБЪЕКТНОЙ“ МОДЕЛИ СЮЖЕТА СОВЕТСКОГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
РОМАНА ТРИДЦАТЫХ ГОДОВ**

Резюме

Статья содержит анализ описанных в повести Павла Нилина „Человек идет в гору“ событий (сюжетная линия Балуна) и показывает на их отношение к линиям Женьки Сизова из „Горячего цеха“ Бориса Полевого и Мустафы Гусейна из „Танкера «Дербент»“ Юрия Крымова. Анализ этих сюжетных линий показывает их точную структурную и семантико-идейную аналогичность. Определенная морфология сюжетной линии — названной здесь „субъектоной“ — считается в статье одной из показательных для советского производственного романа тридцатых годов, а содержащийся в ней идейный смысл позволяет определить принадлежность всего жанра к эстетике социалистического реализма.

Piotr Fast

ON „SUBJECTIVE“ PLOT IN RUSSIAN INDUSTRIAL NOVELS OF THE THIRTIES

Summary

The paper gives a detailed description of the development of events in „A Man Goes Up“, a novel by P. Nilin. There Balun's plot is compared to the story of Zenka Sizov in B. Polovoy's novel „Hot Breath“, and to the story of Mustaf Husey in J. Krymov's „Ship Derbent“. These plots correspond in structure, semantics and ideas.

Such plots, called „subjective“ here, seem to have been an accepted form of constructing Russian industrial novels. Their inherent ideology identifies these novels with the aesthetic principles of social realism.